

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: «**АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**»

Виконав: магістрант 2 року Іst1-М22z групи
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
за освітньо-професійною програмою
Середня освіта (Історія)
Сиротюк Владислав Олександрович

Керівник: **Трубчанінов С. В.**, кандидат
історичних наук, доцент кафедри історії
України

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Понятійний апарат, історіографія, джерельна база та методологія дослідження	6
Розділ 2. Російські губернії в Наддніпрянській Україні: виникнення, структура та повноваження губернських адміністрацій.	20
Розділ 3. Генерал-губернаторства в Україні як головна інституція політичної інтеграції	43
Розділ 4. Миколаївське і Севастопольське військові губернаторства та градоначальства у портових містах	59
Висновки.....	81
Список використаних джерел і літератури	84

Вступ

Актуальність дослідження. В історії кожної країни, незалежно від форми державного устрою, існувала потреба залучати регіональну еліту для вирішення як локальних, так і загальнодержавних завдань. Історія кожної держави демонструє власний досвід розбудови інститутів управління на місцях та політики центральної влади по відношенню до своїх адміністративно-територіальних одиниць.

Історія України склалася так, що кардинальні зрушення в її територіальній організації пов'язані здебільшого з геополітичними чинниками. У пошуках раціональної моделі управління незалежній Україні на початку XXI ст. довелося зіткнутися з багатьма труднощами. Критичний аналіз адміністративної історії, врахування традицій, які не втратили значення і в наш час, бралися до уваги під час пошуку оптимізації моделі адміністративно-територіального устрою України. Істотного значення набули проблеми децентралізації, відмови від радянської тоталітарної системи управління та пошуку нових моделей організації державної влади і самоврядування, механізмів взаємодії між центром і регіонами.

Вороги Української держави намагалися протягнути так звану федералізацію, що мала, за задумом кремлівських стратегів, перешкодити входженню нашої країни до кола європейських демократій. Зазнавши в цьому поразки, рашистський режим спершу в 2014 р. відірвав від тіла держави Крим та окремі райони Донецької і Луганської областей, а в 2022 р. розпочав широкомасштабну агресію. Політологи, історики, юристи зазначають, що після перемоги України у війні проти путінізму виникне необхідність у посиленні державного впливу на визволених теренах сходу і півдня, а можливо і в зміні їхнього адміністративно-територіального устрою. У зв'язку з цим, на наш погляд, ще більше актуальним стає досвід становлення і розвитку адміні-

стративних установ та формування територіального поділу Наддніпрянської України в ХІХ – на початку ХХ ст.

Дослідження питань щодо функціонування владних інститутів у процесі інтеграції Наддніпрянської України царською Росією, дозволить краще усвідомити імперський характер політики російської влади на українських землях.

Об'єктом дослідження є адміністративно-територіальний устрій Наддніпрянської України в ХІХ – на початку ХХ ст.

Предметом дослідження є процес становлення та розвитку вищої ланки адміністративно-територіального устрою Наддніпрянської України в складі Російської імперії (губернії, генерал-губернаторства, військові губернаторства, градоначальства), умови їх формування, чинники змін, специфічні риси.

Мета роботи полягає в реконструкції адміністративно-територіального устрою Наддніпрянської України на регіональному рівні в ХІХ – на початку ХХ ст.

Завдання роботи підпорядковані поставленій меті. Передбачено:

- визначити ступінь наукової розробки історії адміністративно-територіального устрою Наддніпрянської України в ХІХ – на початку ХХ ст.;
- з'ясувати механізм регулювання вищими органами влади адміністративно-територіального устрою різних регіонів Наддніпрянщини;
- встановити причини заснування Малоросійського, Новоросійського і Бессарабського та Київського генерал-губернаторств, військових губернаторств і градоначальств на Півдні України;
- проаналізувати особливості становлення і розвитку окремих регіонів;
- з'ясувати основні напрямки адміністративного регулювання на Лівобережжі, Правобережжі, Слобожанщині та Півдні України.

Хронологічні межі дослідження визначаються рубежем ХVІІІ–ХІХ ст. – 1914 роком. Нижня межа пов'язана з розширенням території Російської імперії внаслідок російсько-турецьких війн та поділів Польщі, ліквідацією традиційного та запровадженням загальноімперського адміністративно-територіального устрою на території колишніх Запорозьких Вольностей та Правобережної

України. Верхня межа (1914 рік) зумовлена початком Першої світової війни та ліквідацією Київського генерал-губернаторства.

Територіальні межі дослідження визначаються межами Лівобережжя (Чернігівська і Полтавська губернії), Правобережжя (Київська, Волинська, Подільська губернії), Слобожанщини (Харківська губернія) та Південної України (Катеринославська, Херсонська і Таврійська губернії).

Практичне значення роботи полягає у тому, що її матеріали можуть бути використані при підготовці до занять з історичного краєзнавства та історії України відповідного періоду, у виховній роботі зі школярами.

Аналіз функціонування регіональних адміністрацій в ХІХ – на початку ХХ ст. дозволяє доповнити наукові знання стосовно особливостей управління українськими губерніями, відтворити цілісну картину імперської політики у сфері регіонального адміністрування, вивести у нову площину осмислення місця й ролі чиновників у впровадженні державної політики Російської імперії. Дані питання можуть бути підняті при підготовці наукових публікацій – статей, виступів на наукових конференціях та ін.

Структура роботи підпорядкована меті та завданням дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (107 позицій). Загальний обсяг роботи – 101 сторінка.

Висновки

Територія Наддніпрянської України увійшла до складу Російської імперії трьома великими частинами (Лівобережжя зі Слобожанщиною, Правобережжя, Південь). Особливості входження регіонів до складу імперії та відмінності їхнього соціально-економічного розвитку (кожен регіон мав місцеву еліту, стосунки якої з владою склалися по-різному) впливали на запровадження нового адміністративно-територіального устрою. Віддаленість кордонів від столиці, слабкість зв'язку або й відсутність комунікацій викликали невпевненість у можливості утримати приєднані землі. Важливу роль у формуванні нової адміністративної системи відігравав різний ступінь самоврядності неросійських народів, релігійно-культурні, світоглядні переконання місцевого населення, в тому числі колоністів, яких затребувала імперія, а також природно-географічний фактор розміщення українських земель.

Становлення нової системи адміністративно-територіального устрою розпочалося за правління Катерини II, за якої власне і були приєднані до монархії Романових Північне Причорномор'я та Правобережна Україна. Реформування адміністративно-територіального устрою проводилося Павлом I та Олександром I на початку його правління. У першій половині XIX ст. суттєвих адміністративно-територіальних змін не відбулося, а реформування торкалися головним чином адміністративного апарату. Основним змістом політичного життя на українських землях стала їхня інтеграція у державну систему Російської імперії.

Так, кожне з генерал-губернаторств створювалося у різний час з метою швидкої уніфікації управління й підпорядкування загальноросійським законам. Малоросійське генерал-губернаторство, створене на початку XIX ст., мало яскраві регіональні відмінності, але в результаті інтеграційного розвитку регіон першим був позбавлений соціальних особливостей та переведений під єдине

централізоване управління. На Півдні України генерал-губернаторство створювалося дещо пізніше, та після проведення буржуазних реформ і виконання завдань інтеграції майже за однаковий проміжок часу з Малоросійським, було ліквідоване. Київське генерал-губернаторство створювалося з подібною метою, але спротив місцевої еліти подовжив період його функціонування. Саме тому період функціонування Київського генерал-губернаторства (82 роки) виявився значно довшим у порівнянні з Малоросійським (54 роки, у т. ч. 21 рік існувало як Чернігівське, Полтавське і Харківське генерал-губернаторство) та Новоросійським і Бессарабським (52 роки).

Канцелярія генерал-губернатора мала статус вищої наглядово-управлінської регіональної установи, яка функціонувала в особливих умовах і набувала значення, як центр зосередження регіональної влади на підконтрольній території. Вона контролювала політичний і економічний розвиток, культурне життя в регіоні.

Ліквідація залишків колишнього устрою та державницьких традицій на різних територіях, приведення адміністративно-політичної системи у відповідність до загальноімперської засвідчили, що ця мета була реалізована. І оскільки після цього царський уряд перестав розглядати певний регіон як особливу політико-адміністративну одиницю то відразу з'являвся царський указ про ліквідацію відповідного генерал-губернаторства.

Генерал-губернаторська форма управління набула в Україні політико-адміністративного характеру і яскраво продемонструвала труднощі інтеграційних процесів, що їх переживала Російська імперія. Діяльність цієї установи на території України відрізнялась за своєю суттю, напрямками діяльності від тих, що діяли в інших окраїнних регіонах. Генерал-губернаторська влада була органічною в системі поліцейсько-бюрократичного управління, вона навіть більше, ніж звичайні органи в державі, відповідала імперським методам приєднання територій. Українські регіони поступово були введені в загальноросійську систему державного життя, але, як засвідчила історія, інтеграція не набрала завершального характеру.

Важко переоцінити значення градоначальств як адміністративних одиниць, що виникали у складних умовах приєднання і господарського освоєння земель Північного Причорномор'я. Вони зіграли позитивну роль у розвитку портових міст півдня України, сприяли їх економічному, культурному, соціальному розвитку.

Особливий статус мало Миколаївське і Севастопольське військове губернаторство, яке було створене із стратегічних міркувань. Це була воєнізована адміністративно-територіальна одиниця, головним завданням якої було забезпечення боєздатності Чорноморського флоту.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Манифест «Об учреждении Министерств». 8 сентября 1802 г. // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 27 : 1802–1803. № 20406. С. 243–248.
2. О возстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам. 30 ноября 1796 г. Именной, данный Сенату // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 24 : С 6 ноября 1796 по 1798. № 17594. С. 212–213.
3. О назначении границ Губерниям: Новороссийской, Киевской, Минской, Волынской, Подольской и Малороссийской, и о разделении их на уезды. 29 августа 1797 г. Высочайше утвержденный доклад Сената // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 24 : С 6 ноября 1796 по 1798. № 18117. С. 706–710.
4. О непреступлении губернаторам пределов власти, назначенных им законам. 16 августа 1802 г. Указ именной, данный Сенату // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 27 : 1802–1803. № 20372. С. 221–222.
5. О подтверждении Управляющим Губерниями, дабы они, по силе 1802 г. августа 6 дня указа, управляли Губерниями посредством Губернских Правлений. 21 августа 1816 г. Сенатский, по положению Комитета Министров // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 33 : 1815–1816. № 26407. С. 996–997.

6. О пространстве и пределах власти губернаторов. 22 июля 1866 г. Высочайше утвержденное положение Комитета министров, опубликованное 28 октября // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1868. Т. 41. Отд. первое : № 43501. С. 953–954.

7. Об устройении Воронежской Губернии и об отчислении к к оной селений. 29 августа 1797 г. Высочайше утвержденный доклад Сената // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 24 : С 6 ноября 1796 по 1798. № 18116. С. 702–706.

8. Общий наказ гражданским губернаторам. 3 июня 1837 г. Именной указ, данный Сенату // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1838. Т. 12. Отд. первое : 1837. № 10303. С. 361–439.

9. Положение о губернских и уездных земских учреждениях. 1 января 1864 г. Именной указ, данный Правительствующему Сенату 1 января 1864 года, опубликованный 8-го того же января // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1866. Т. 39. Отд. первое : 1864. № 40457. С. 2–14.

10. Положение о мерах к охранению государственного порядка и общественного спокойствия. Положение Комитета Министров, Высочайше утвержденное 14 августа 1881 года // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е. Санкт-Петербург, 1885. Т. 1 : Со дня возшествия на престол государя императора Александра Александровича по 31 декабря 1881 года. № 350. С. 261–266.

11. Учреждение губернских правлений. 2 января 1845 г. Именной указ, данный Сенату // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1846. Т. 20. Отд. первое : 1845. № 18580. С. 16–60.

12. Свод законов Российской империи, повелением гос. имп. Николая Павловича составленный. Т. 2 : Свод учреждений государственных и губернских. Ч. 2 : Учреждения губернские. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1832. [6], 1937, IV с.

Монографії та статті

13. Бармак М. В. Губернатор в системі державної служби Російської імперії (XVIII – перша половина XIX ст.) // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2005. № 3. С. 147–156.

14. Бармак М. В. Казенні палати в системі управління Російської імперії (на матеріалах Київської, Подільської та Волинської губерній) // Сторінки історії: Збірник наукових праць. Київ : ІВЦ «Політехніка», 2006. Вип. 21. С. 3–11.

15. Бармак М. В. Легітимація та декласація шляхти Київської, Волинської та Подільської губерній наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія / голов. ред. І. Зуляк ; редкол. : М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. Тернопіль : [ТНПУ], 2014. Вип. 1, ч. 2. С. 10–16.

16. Бармак М. В. Порядок надання чинів і призначення на посади цивільної служби в Російській імперії (XVIII – перша половина XIX ст.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2006. Вип. 1. С. 171–176.

17. Бармак М. В. Правова основа формування територіально-адміністративного устрою Правобережної України наприкінці XVIII ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2006. Вип. 4. С. 121–129.

18. Бармак М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII–XIX) : монографія. Тернопіль : Астон, 2016. 392 с.

19. Бармак М. В., Красівський О. Я. Шляхетське та дворянське самоуправління на території Київської, Подільської та Волинської губерній в першій половині XIX ст. // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2005. № 4. С. 489–498.

20. Бармак М., Джурицька С. Генерал-губернатор у системі регіонального управління правобережними українськими землями (1825–1856) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. Тернопіль : [ТНПУ], 2013. Вип. 1, ч. 1. С. 3–8.

21. Бовуа Д. Повстання в Україні. Не для українців / пер. з франц. Зої Борисюк) // Український історичний журнал. 2023. № 3. С. 48–68.

22. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. / пер. з франц. Зої Борисюк. Львів : Кальварія, 2007. 296 с.

23. Богачик Т. С. Адміністративний устрій та органи управління Північної Бессарабії в дореформений період // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. Т. 16 : На пошану професора А. О. Копилова. С. 232–239.

24. Богачик Т. С. Функціонування органів судово-поліцейської влади Північної Бессарабії в дореформений період (1812–1868 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 17 : На пошану професора В. П. Газіна. С. 179–185.

25. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ : Основи, 1994. 168 с.

26. Вовк О. Звід місцевих законів західних губерній 1837 року – пам'ятка муніципального права України // Часопис Київського університету права. 2020. Вип. 4. С. 47–52. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.06> (дата звернення: 20.07.2023).

27. Галь Б. Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії середини 30-х рр. XIX ст. (за рапортами генерал-губернатора В.В.Левашова) // Схід-

Захід: Історико-культурологічний збірник. Харків : ТОВ «НТМТ», 2008. Вип. 9–10: Patria / за ред. Володимира Кравченка. С. 177–207.

28. Гаухман М. Російська національна політика на Правобережній Україні (1905–1914): чотири національні проекти в одному політичному просторі // Дриновський збірник. 2011. Том 4. С. 141–150.

29. Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794–1914 / пер. з англ. Юрія Олійника. Київ : Критика, 1999. 383 с.

30. Грукач В. О. Законодавчі ініціативи київського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова та їх імплементація у Південно-Західному краї // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. 2016. Вип. 17. С. 34–42.

31. Грукач В. О. Зміна курсу політики влади на Правобережній Україні у другій чверті XIX ст. // Наукові записки з української історії. 2012. Вип. 31. С. 22–28.

32. Грукач В. О. Історико-правові джерела про діяльність органів влади Російської імперії та місцевого управління у Правобережній Україні у XIX ст. // Правові реформи в Україні: досвід, проблеми, перспективи: збірник матеріалів підсумкової науково-практичної конференції, 29 квітня 2013 р. : у 2 ч. Ч. 1. Київ : НАВС, 2013. С. 96–97.

33. Грукач В. О. Правові засади діяльності органів місцевої влади Правобережної України у XIX – на початку XX століть // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право. Ужгород : Гельветика, 2013. Т. 1. Вип. 21, ч.1. С. 30–33.

34. Грукач В. О. Створення й особливості функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування в Київському генерал-губернаторстві у XIX ст. // Актуальні проблеми політики : [зб. наук. праць]. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія»: Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2014. Вип. 51. С. 456–463.

35. Грукач В. О., Ткаченко Т. В. Правові засади функціонування Київського Генерал-Губернаторства на початку ХХ ст. // Наукові записки з української історії. 2019. Вип. 46. С. 85–92.

36. Дмитриев В. В. Деятельность градоначальств юга Российской империи // Культура народов Причерноморья. 2001. № 21. С. 83–91.

37. Дмитриев В. В. Из истории деятельности Измаильского градоначальства (1830–1856 гг.) // Культура народов Причерноморья: Научный журнал. Симферополь : Крымский научный центр национальной академии наук и министерства образования и науки Украины, Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, Межвузовский центр «Крым», 1999. № 7. С. 81–83.

38. Дмитрієв В. В. Діяльність Севастопольського градоначальства (1873–1900 рр.) // Етнічна історія народів Європи : Зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ : УНІСЕРВ, 2000. № 6. С. 78–80.

39. Добржанський С. Міське управління Правобережної України, Галичини і Буковини: порівняльний аналіз функціонування органів влади (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. Чернівці : ТОВ «Друк Арт», 2021. 452 с.

40. Калініч Т. Д. Зміни територіального устрою Подільської губернії наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. Вип. 12. С. 222–230.

41. Карпова А. В. Херсонська губернія в архівних документах: (Структура управління. Архів. Фонди. Персоналії) // Південний архів: іст. науки. Херсон, 2003. Вип. 12. С. 142–146.

42. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація гетьманщини (1760–1830). Київ : Основи, 1996. 317 с.

43. Левченко Л. Л. Адміністративно-територіальний устрій та управління у Миколаївському військовому губернаторстві у ХІХ ст. // Наукові праці

історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. VII. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1999. С. 132–139.

44. Левченко Л. Л. Вплив Миколаївського морського торгового порту на економіку Миколаєва XIX – початку XX століття. Частина 1 // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2019. Вип. 20. С. 42–57.

45. Левченко Л. Л. Вплив Миколаївського морського торгового порту на економіку Миколаєва XIX – початку XX століття. Частина 2 // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2020. Вип. 21. С. 56–69.

46. Левченко Л. Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900) : Навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. 300 с.

47. Левченко Л. Л. Миколаївське і Севастопольське військове губернаторство: історія створення та засади функціонування // Регіональна історія України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 2. С. 161–183.

48. Левченко Л. Л. Миколаївський військовий губернатор І.І. де Траверсе // Український історичний журнал. 2000. № 6. С. 94–102.

49. Мацузато К. Валентина Шандра. Малоросійське генерал-губернаторство 1802–1856. Функції, структура, архів. Київ : Держ. ком. архівів України, 2001 // *Ab Imperio*. 2002. № 2. С. 605–616.

50. Мацузато К. Генерал-губернаторства в Російській імперії: от етнічного к пространственному подходу // Новая имперская история постсоветского пространства Сборник статей / редак. и сост.: И. Герасимов, С. Глебов, А. Каплуновский, М. Могильнер, А. Семенов. Казань : Центр исследований национализма и империи, 2004. С. 427–458.

51. Мацузато К. Ядро или периферия империи? Генерал-губернаторство и малороссийская идентичность // Український гуманітарний огляд. Київ : Критика, 2002. Вип. 7. С. 69–82.

52. Мельничук О. Ф. Адміністративний апарат та органи місцевого самоврядування на Поділлі у другій половині XIX століття. Вінниця : Велес, 2001. 192 с.

53. Мельничук О. Ф. Губернська управа в системі адміністративного апарату на Поділлі у другій половині XIX ст. // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. 2002. Вип. 4. С. 33–37.

54. Ніколайчук Д. Київська губернська адміністрація (1797–1917 рр.): функціонування та кадровий склад. К.: Інститут історії України НАН України, 2022. 335 с.

55. Панфьорова М. А. Адміністративно-територіальний устрій Південно-Східної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 1999. Вип. VIII. С. 119–127.

56. Романцов О. В. Впровадження посади Київського військового губернатора (1797–1812 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 15. С. 143–147.

57. Романцов О. Практика унормування правового статусу військових губернаторів у Російській імперії (кінець XVIII – початок XIX ст.) // Регіональна історія України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 3. С. 205–217.

58. Романцов О. В. Становлення інституту військових губернаторів на теренах Правобережної України (кінець XVIII — перша третина XIX ст.): монографія. Київ : Інститут історії України, 2017. 268 с

59. Рудакова Ю. К. Формування територіально-адміністративного устрою на землях Правобережної України в 1793–1801 роках // Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія. 2005. Т. 41 : Історичні науки. С. 4–12.

60. Самойленко О. О. Звід законів Російської імперії – пам'ятка юридичної думки XIX століття // Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 65–71. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2017_28_10 (дата звернення: 17.07.2023).

61. Скрипник А. Ю. Адміністративно-територіальний устрій та органи державного управління Подільської губернії на початку XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. Т. 15 : На пошану професора Л. В. Баженова. С. 381–390.

62. Скрипник А. Ю. Державні установи Подільської губернії у XIX – на початку XX ст.: Історіографія проблеми // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ : Вид-во Інституту історії України НАНУ, 2003. Вип. V. С. 17–23.

63. Скрипник А. Ю. Діяльність органів губернської адміністрації Поділля в добу революції 1905–1907 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : збірник статей. Вип. 32. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 163–170.

64. Скрипник А. Ю. Подільський губернатор О. О. Ейлер. Спроба історичного аналізу його діяльності // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ : Вид-во Інституту історії України НАНУ, 2004. Вип. VII. С. 247–256.

65. Сусликов В. Є. «Повне зібрання законів Російської імперії» як історико-правове джерело: проблема повноти та репрезентативності // Правовий часопис Донбасу. 2019. № 2. С. 38–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprd_2019_2_7 (дата звернення: 17.07.2023).

66. Філінюк А. Г. Зовнішня політика Росії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. та її вплив на геополітичне положення Правобережної України // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. Т. 13. С. 62–73.

67. Церковна В. Г. Адміністративно-територіальне управління землями Бессарабії (1812–1828 рр.) // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. 2008. Вип. 24. С. 19–22.

68. Шандра В. С. «Губернии на особых правах и привилегиях состоящие...» як політичний проект // Регіональна історія України. 2009. Вип. 3. С. 191–204.

69. Шандра В. С. Вдячне слово до професора Мацузато, але все-таки – для чого ж створювалися генерал-губернаторства у Російській імперії? // Український гуманітарний огляд. 2002. Випуск 8. С. 159–164.

70. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ століття. Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2005. 427 с.

71. Шандра В. С. До історії Київського генерал-губернаторства. Настанови Д. Г. Бібікова // Студії з архівної справи та документознавства. 1996. Т. 1. С. 85–91.

72. Шандра В. С. Донеччина: адміністративно-територіальний і відомчий поділ (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2015. 77 с. (Студії з регіональної історії: степова Україна).

73. Шандра В. С. Законодавчі акти Російської держави до історії Новоросійського генерал-губернаторства // Студії з архівної справи та документознавства. 1998. Т. 3. С. 82–90.

74. Шандра В. С. Канцелярія новоросійського і бессарабського генерал-губернатора (1822–1874): структура, особовий склад, архів // Архіви України. 2001. № 3. С. 39–64.

75. Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832–1914): Історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал. Київ : УДНДІ архівної справи та документознавства, 1999. 144 с.

76. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство (1802–1856): структура, штатний розпис, архів // Студії з арх. справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 103–109.

77. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство в період урядування М. Г. Рєпніна (1816–1834) (1) // Український історичний журнал. 2000. № 4. С. 79–90.

78. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство в період урядування М. Г. Рєпніна (1816–1834) (2) // Український історичний журнал. 2000. № 5. С. 78–88.

79. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів. Київ : [Держ. Ком. Архівів України], 2001. 356 с.

80. Шандра В. С. Новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М. С. Воронцов (1823–1854) // Український історичний журнал. 2002. № 1. С. 91–103.

81. Шандра В. С. Про призначення адміністративно-територіальних реформ у Російській імперії // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. Вип. 12. С. 20–24.

82. Шандра В. С. Становлення і розвиток генерал-губернаторської форми управління в Російській імперії першої половини XIX ст. // Архівознавство, археографія, джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. 2001. Вип. 3. С. 481–500.

83. Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX столітті: людність та імперії / НАН України, Інститут історії України; Національна академія наук України, Інститут історії України. Київ : Академперіодика, 2022. 436 с.

84. Shandra V. Governor-Generals of Southern Ukraine: Formation and Implementation of Development Policy in the 1770s – 1880s // Port-Cities of the Northern Shore of the Black Sea: Institutional, Economic and Social Development, 18th – Early 20th Centuries / Evrydiki Sifneos, Valentyna Shandra and Oksana Yurkova (eds.). Rethymnon, Crete : Centre of Maritime History, Institute for Mediterranean Studies – Foundation of Research and Technology, 2021. P. 84–105 (Black Sea History Working Papers, volume 2).

85. Щербак Н. О. Адміністративні органи та дворянське самоуправління у Правобережній Україні в першій третині XIX ст. // Публічне право. 2019. № 1. С. 49–55.

86. Щербак Н. О. Вплив «польського фактора» на формування політики царського уряду на Правобережжі України (XIX – поч. XX ст.) // Над Дніпром і Віслою. Матеріали міжнародної наукової конференції «Україна і Польща у визвольних змаганнях XIX – початку XX ст.», Київ, 5 листопада 2003 р. / упор. А. Чайковський, В. Топольські. Київ : [б. в.], 2004. С. 3–9.

87. Щербак Н. О. Джерела до вивчення діяльності царської адміністрації в українських губерніях у XIX – на початку XX ст. // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірка наукових праць. 2001. Вип. 4. С. 206–211.

88. Щербак Н. О. Малодосліджені джерела вивчення діяльності царської адміністрації в українських губерніях в XIX – на початку XX століття // Проблеми архівознавства і джерелознавства: Збірник наукових праць до 90-річчя до дня народження проф. В. І. Стрельського. Київ : УДНДІ архівної справи та документознавства, 2001. С. 206–211.

89. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття). Київ : ПЦ «Ризографіка», 2005. 616 с.

90. Щербак Н. Петро Валуєв: слід в історії // Українознавчий альманах. 2014. Вип. 16. С. 70–74.

91. Щербак Н. О. Правобережна Україна в державно-правовій системі Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX ст. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 2. С. 288–297.

92. Щербак Н. О., Грукач В. О. Законодавчі ініціативи генерал-губернаторів Південно-Західного краю в другій половині XIX ст. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 349–355.

93. Щербак Н. О., Яцишин М. М. Особливості діяльності царської адміністрації на правобережжі України в першій половині XIX ст. // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 294–303.

94. LeDonne John P. Administrative regionalization in the Russian empire 1802–1826 // Cahiers du monde russe. 2002. Vol. 43. P. 5–34. DOI : <https://doi.org/10.4000/monderusse.8478>.

95. LeDonne John P. Russian governors general, 1775–1825. Territorial or functional administration? // Cahiers du monde russe. 2001. Vol. 42. P. 5–30. DOI : <https://doi.org/10.4000/monderusse.8433>.

96. Thaden Edward C., Forster Thaden Marianna. Russia's western borderlands, 1710–1870. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1984. XI, 278 p.

Довідкова література

97. Административно-территориальные преобразования в Крыму, 1783–1998 гг. : Справочник / предс. ред. колл. С. А. Ефимов. Симферополь : Таврия-Плюс, 1999. 459 с.

98. Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини. 1795–2006 роки : довідник / Житомирська обласна державна адміністрація ; Державний архів Житомирської області ; І. О. Рафальський (голова ред. кол.), Р. Ю. Кондратюк (упоряд.). Житомир : Волинь, 2007. 619 с.

99. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність / за заг. редакцією В. Г. Яцуби ; вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Секретаріат Кабінету Міністрів України, 2002. 270 с.

100. Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баюк М. І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність / Хмельницька обласна держ. адміністрація ; Хмельницька обласна рада ; Хмельницький центр підготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, держ. підприємств, установ і організацій ; Державний архів Хмельницької області ; В. А. Смолій (ред.). Хмельницький : [б.в.], 2005. 400 с.

101. Посохов С. И., Ярмыш А. Н. Губернаторы и генерал-губернаторы : Харьковский биографический словарь. 2-е изд., испр. и доп. Харьков : Б. и., 1997. 164 с.

102. Рихтер Д. Административное деление России // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. Санкт-Петербург, 1899. Т. 54. С. 211–213.
103. Територіальна реформа: вчора, сьогодні, завтра / Інститут громадян. сусп-ва ; за ред. А. Ткачука. Київ : ІКЦ «Леста», 2007. 116 с.
104. Ткачук А., Ткачук Р., Ганущак Ю. З історії реформ адміністративно-територіального устрою України, 1907–2009 роки. Київ : ІКЦ «Леста», 2009. 128 с.
105. Черниговские губернаторы и вице-губернаторы. Библиографический справочник / сост. А. В. Морозова, Н. М. Полетун; предисл., прилож. А. В. Морозовой. Чернигов : РИК «Деснянська правда», 2006. 200 с.
106. Шандра В. С. Бибиков Дмитро Гаврилович // Довідник з історії України: А-Я. Вид. 2-ге, допрац. і доповнене. Київ : Генеза, 2001. С. 63.
107. Górak A., Latawiec K. Russian Governors in the Kingdom of Poland (1867–1918) / transl. J. Krajka. Lublin : Towarzystwo Nauki i Kultury "Libra", 2016. 288 p.